БОШ
БЕОГРАДСКА ОТВОРЕНА ШКОЛА

#ЕУ ЗА ТЕБЕ

Civilno društvo i društveno-političko okruženje u Srbiji

Percepcija donatorski podržanih aktera civilnog društva

NOVA PLANSKA PRAKSA
baza za urbanistička istraživanja i razvoj planiranja

UCPD
UŽIČKI CENTAR ZA PRAVA DETETA

ENECA

NOVINARSKA ŠKOLA
NOVI SAD SCHOOL OF JOURNALISM

МПС
МЛАДИ ПОЉОПРИВРЕДНИЦИ СРБИЈЕ

Friedrich Ebert Stiftung

Сигурне стазе

EU Resurs centar za civilno društvo u Srbiji

Civilno društvo i društveno-političko okruženje u Srbiji

Percepcija donatorski podržanih aktera civilnog društva

Beograd, septembar 2026.

Autor istraživanja: Za Beogradsku otvorenu školu: Aleksandar Bogdanović

ISBN 978-86-81402-35-1

Civilno društvo i društveno-političko okruženje u Srbiji

Percepcija donatorski podržanih aktera civilnog društva

Sažetak

Povod za ovo istraživanje je niz društveno-političkih procesa zabeleženih poslednjih nekoliko godina za koje je pretpostavljeno da imaju potencijal da značajno promene kontekst i način rada civilnog društva u Srbiji. Analizirane su percepcije predstavnika donatorski podržanog dela civilnog društva u Srbiji o društveno-političkim procesima, zatim o sopstvenoj ulozi, izazovima održivosti i pozicioniranju prema novim akterima koji su nastali u okruženju koje se intenzivno menja. Podaci su prikupljeni putem polustrukturiranog intervjua i pokrivaju period od 2020. do2026.

Nalazi istraživanja ukazuju da organizacije civilnog društva (OCD) u Srbiji rade u okruženju koje sami ispitanici opisuju kao *jezivo* i *neprijateljsko*, odnosno pod pritiskom nepredvidivih rizika nastalih usled političke nestabilnosti u globalnom i nacionalnom okviru. S jedne strane, tekuća transformacija svetske politike i jačanje političke desnice stavili su u fokus bezbednosna pitanja potiskujući demokratiju i ljudska prava. S druge strane, demokratsko nazadovanje u Srbiji u vidu urušavanja institucija, represije prema kritičarima vlasti i podeljenog društva stvorili su atmosferu straha i nepoverenja. U takvim okolnostima građani svoje zahteve sve ređe izražavaju kroz institucionalne mehanizme, zamenjujući ih pretežno neformalnim *ad hoc* praksama delovanja u zajednici i dajući legitimitet *novim akterima* civilnog društva, a pre svega studentskom pokretu i zborovima građana.

Civilno društvo je godinama usmeravano ka profesionalizaciji kroz projektni rad i institucionalne mehanizme zagovaranja. Međutim, opisani kontekstualni rizici uticali su na rad OCD, te se može govoriti da je na delu specifična kriza identiteta OCD.

Pre svega, primetno je odustajanje od dijaloga i partnerstva s javnim institucijama na svim nivoima. Umesto zagovaranja prema donosioicima odluka, OCD su pojačale monitoring njihovog rada, upoznavanje relevantnih međunarodnih aktera s problema nastalim usled demokratskog nazadovanja u Srbiji i okrenule su se radu s građanima u lokalnim zajednicama. Po svedočenjima većine ispitanika, saradnja s javnim institucijama na svim nivoima je lišena stvarnog uticaja usled nedemokratskih praksi i nepostojeće političke volje vlasti. Ipak, i pored ovog ograničenja, deo OCD i dalje nastoji da održi prisustvo u formalnim procesima saradnje i odlučivanja.

Model dosadašnjeg finansiranja OCD je doveden u pitanje. Održivost OCD je u ovom periodu dodatno ugrožena opadanjem raspoloživih izvora, ali i nepovoljnom strukturom postojećih. Stoga je diverzifikacija izvora finansiranja, kao osnova razvoja otpornosti i dugoročne održivosti rada OCD, postala nemoguća. Pre svega, javno finansiranje, iako formalno postoji, gotovo je nedostupno OCD kao percepiranom neprijatelju aktuelnih vlasti. Iskustvo ispitanika ukazuje da je privredni sektor uzdržan iz straha od posledica saradnje sa OCD, dok je finansijski potencijal građana iscrpljen. Nakon prestanka rada Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID), fondovi preostalih razvojnih partnera ostaju jedini, ali još uvek nedovljni, izvor podrške. Međutim, njihovo insistiranje na saradnji sa institucijama u aktuelnom kontekstu izaziva zabrinutost među OCD. Pored toga, rad OCD otežavaju i nedovoljno institucionalnih grantova, rasprostranjen model ponovnog dodeljivanja sredstava (engl. *re-granting*) i opterećujuća administracija upravljanja grantovima.

Konačno, pojava novih aktera u civilnom društvu, pre svega studentskog pokreta i zborova građana, otvorila je pitanje odnosa OCD iz donatorskog ekosistema sa njima. Oni su izgradili visok legitimitet u javnosti, neformalnim vaninstitucionalnim delovanjem i ograđivanjem od brojnih aktera iz javnog i političkog života. Na taj način nametnuli su se kao autentični zastupnici građana, dovodeći u pitanje profesionalizovani, projektni rad OCD usmeren na institucionalno zagovaranje. Uprkos pretežno podržavajućim stavovima i povremenim neformalnim vidovima saradnje, deo OCD izražava sumnju u održivost kratkoročnih, performativnih aktivističkih praksi ovih grupa i zabrinutost zbog prodora desničarskih i konzervativnih narativa u njihovom diskursu.

1. Uvod

EU Resurs centar za civilno društvo u Srbiji (EURC) je važan instrument podrške civilnom društvu, angažovanom na približavanju Srbije Evropskoj uniji. Njegovim radom, uz podršku Delegacije Evropske unije u Srbiji, koordinira Beogradska otvorena škola u partnerstvu sa organizacijama iz Niša, Novog Sada, Bora, Užica i Jagodine. Kroz ovu razgranatu mrežu, EURC pomaže razvoj kapaciteta, doprinosi umrežavanju i pruža finansijsku podršku organizacijama i neformalnim grupama građana i građanki od trenutka svog uspostavljanja, januara 2023. godine. Pored pružanja operativne podrške, EURC kontinuirano sprovodi istraživanja radi praćenja promena i trendova unutar civilnog društva i njegovog neposrednog okruženja.

Publikacija sadrži rezultate sprovedenog istraživanja, usmerenog na okruženje za rad organizacija civilnog društva (OCD). U prvom delu je predstavljen predmet istraživanja i objašnjeni su metodološki pristup i njegova ograničenja. Zatim su data tumačenja koje donatorski podržan deo civilnog društva pridaje ključnim promenama društveno-političkog okruženja u periodu 2020–2026. i načina na koji objašnjavaju sopstveno delovanje u ovom periodu u izmenjenim okolnostima. U završnom delu su zaključci, pre svega kao dijagnoza zatečenog stanja bez preporuka, budući da položaj i uloga civilnog društva u velikoj meri zavisi od raspleta složenih društveno-političkih procesa na globalnom i nacionalnom nivou.

2. Metodologija

Okruženje za delovanje civilnog društva je pod uticajem dinamičnih društveno-političkih procesa u poslednjih nekoliko godina. Studentski i građanski protesti 2024–2025. godine su kulminacija procesa koji su već započeli ranije: produbljivanja društvene i političke podeljenosti (polarizacije), slabljenje poverenja građana u brojne društvene i političke aktere (javne institucije, političke partije, OCD, mediji i sl.), rast pritisaka vlasti na kritičke društvene aktere i sve izraženije sužavanje prostora za građansko delovanje (engl. *shrinking civic space*).

Istovremeno, značaj su dobili studentski pokret[1], zborovi građana, lokalne inicijative i druge neformalne mreže i pokreti (npr. usmerene za zaštitu životne sredine, kulturnog nasleđa i sl.), koji često deluju izvan postojećeg donatorski podržanog civilnog društva i razvijaju drugačije obrasce organizovanja i izgradnje legitimiteta prema javnosti.

[1] Studentski pokret je u najdužem periodu delovanja, od kraja 2024. godine, imao karakteristike građanskog pokreta, iako je vremenom postao i politički akter s visokim nivoom društvenog poverenja. Registrovan je u Agenciji za privredne registre kao udruženje građana „Studentska lista“, 11. maja 2026. godine na određeno vreme do 1. maja 2028. U ovom istraživanju studentski pokret je posmatran kao građanski pokret.

Uporedo s tim, promenilo se međunarodno donatorsko okruženje. Smanjeni su raspoloživi resursi, drugačiji su prioriteti finansiranja i povećana je neizvesnost dugoročnog planiranja organizacija civilnog društva.

Stoga je svrha ovog istraživanja bila **da se razume kako predstavnici donatorski podržanog civilnog društva u Srbiji doživljavaju i interpretiraju sveukupne promene društveno-političkog okruženja u periodu od 2020. do 2026. godine[2], i kako te promene povezuju sa sopstvenim delovanjem, organizacionom održivošću i odnosima prema novim oblicima građanskog organizovanja.**

Istraživanje je sprovedeno od juna do avgusta 2026. godine i zasnovano je na kvalitativnom pristupu. Uzorak odslikava percepcije organizacija i neformalnih grupa[3] koje su uključene u donatorski ekosistem u Srbiji[4] kroz finansijsku ili programsku podršku razvojnih partnera. Dakle, reč je velikom broju organizacija i neformalnih grupa koje uz pomoć donatora obavljaju osnovne funkcije civilnog društva u demokratskim uređenjima, poput učešća u odlučivanju, zaštiti i unapređenju ljudskih i manjinskih prava, praćenju rada javnih institucija, pružanju usluga građanima i njihovoj edukaciji i sl. Njihov način rada odlikuje težnja ka profesionalizaciji, projektnom radu i često institucionalnom zagovaranju. U daljem tekstu, za ovako definisan uzorak je korišćen izraz **organizacije civilnog društva (OCD)** i napravljena je **operativna terminološka razlika** u odnosu na **nove aktere**, pod kojim se podrazumevaju oblici građanskog organizovanja čije je prisustvo sve izraženije, a razlikuju se od ustaljenih načina rada OCD. Opisano terminološko razgraničenje je bilo neophodno kako bi se opisao odnos OCD prema njima, što je deo svrhe ovog istraživanja.

Prikupljanje podataka je sprovedeno kroz 16 polustrukturisanih dubinskih intervjua na osnovu namernog uzorka koji je obuhvatio što je više moguća različita iskustava OCD (tzv. princip maksimalne varijacije). Pri izboru ispitanika ključni kriterijumi su bili: socio-geografski kontekst (tri grupe: Beograd, gradski centri u Srbiji, ruralne sredine/manja mesta) i strateško-tematsko pozicioniranje OCD, na osnovu čega su OCD razvrstane dve grupe: a) sistemsko-zagovaračke OCD, čiji je primarni fokus uticaj na javne politike, što ih tematski pretežno vezuje za vladavina prava, ljudska prava, borba protiv korupcije, slobodu medija itd. One supretežno fokusirane na nacionalni nivo, veoma su politički eksponirane i najviše osećaju direktne pritiske vlasti i sužavanje institucionalnog prostora za rad; b) lokalno-razvojne OCD, čiji je primarni fokus pružanje konkretnih usluga (socijalne, obrazovne, ekološke, kulturne itd.), lokalna komunalna pitanja i direktan rad sa građanima u zajednici. One su manje politički izložene, ali su u direktnom kontaktu sa svojom zajednicom građana i dobri su poznavaoci prilika na lokalno ograničenom terenu. Ove organizacije, usled lokalno specifičnih prilika, imaju potpuno drugačiji legitimitet među građanima i drugačiju vrstu odnosa s javnim institucijama. Naravno, ovo je bila idealnotipska podela i u realnosti je dolazilo do preklapanja. Sekundarni kriterijumi su bili formalni status (formalno registrovane organizacije – udruženje, fondacija, neformalna grupa) i godine delovanja (manje od pet, više od pet).

[2] Ovaj period je uzet imajući u vidu da je pandemija COVID-a predstavljala prvi veliki društveno-politički izazov iz okruženja za delovanje OCD u skorije vreme.

[3] Donatorski podržanom neformalnom grupom u ovom istraživanju smatra se aktivna grupa organizovanih građana i građanki koja je u poslednjih 24 meseca (od juna 2024) bar jednom koristila finansijsku i programsku podršku (poput *ad hoc* grantova, raznih oblika jačanja kapaciteta i sl.) razvojnih donatora, bez obzira što nema pravni status.

[4] Ova kohorta je u velikoj meri obuhvaćena u bazi civilnog društva EURC koja broji oko 1800 kontakata predstavnika udruženja, fondacija i neformalnih grupa.

Tabela 1. Struktura uzorka istraživanja

Socio-geografski kontekst delovanja	Strateško-tematsko pozicioniranje		
	sistemsko-zagovaračke	lokalno-razvojne	
Beograd	3	2	5
Gradski centar u unutrašnjosti Srbije	2	4	6
Ruralne sredine/manje mesto	1	4	5
	6	10	16

Nalazi istraživanja ne predstavljaju percepciju celokupnog civilnog društva u Srbiji, već specifične grupe unutar civilnog društva, što je jedno od ograničenja. Novi akteri građanskog organizovanja (studentski pokret, zborovi, razne neformalne grupe i inicijative i sl.) nisu bili uključeni u uzorak, budući da predmet istraživanja nije njihovo delovanje, već način na koji ih doživljavaju i tumače predstavnici formalizovanog, donatorski podržanog segmenta civilnog društva. Pored ograničenja u smislu sužavanja grupe, analiza je biti zasnovana na refleksijama ispitanika, a ne na proceni objektivne tačnosti njihovih stavova. Fokus je bio na nalazima u vidu identifikovanja maksimalne raznolikosti i zajedničkih obrazaca koji se javljaju, a ne na statističkoj reprezentativnosti posmatrane populacije. Dalje, u okviru ovog istraživanja nije definisano okruženje, već je prepušteno samim ispitanicima da navedu njegove elemente, uzimajući u obzir njihovo iskustvo. Tako su izostavljeni nalazi o pojedinim važnim elementima, poput strateško-pravnog okvira za OCD, za koji se ispostavilo da ispitanicima uopšte nije bio relevantan. Konačno, uzevši u obzir osetljivost teme istraživanja, tekst analize je namerno pisan s dozom uopštavanja, često izbegavajući, koliko je bilo moguće prilikom argumentacije, pominjanje konkretnih događaja, okolnosti i sl. Ovo je urađeno zbog etičkog pristupa istraživanju, jer je ispitanicima, pre svega, garantovana anonimnost. Zabeleženo je odbijanje razgovora usled osetljivosti teme, dok je u pojedinim slučajevima primećeno izbegavanje i nelagodnost prilikom iznošenja stavova tokom intervjua. Procenjujući da istraživanje nosi izvestan rizik po ispitanike, odlučeno je da čitav ton analize bude uopšten, smanjujući u pojedinim segmentima oštrinu argumentacije.

Intervjui su analizirani primenom tematske analize. Audio-snimci intervjua su transkribovani uz pomoć alata veštačke inteligencije (Gemini Notebook 2.0) i dobijeni tekstualni materijal je dalje analiziran alatima za kvalitativnu obradu podataka (MAXQDA 26.3.0, Gemini Notebook 2.0). Analitički proces je kombinovao deduktivno kodiranje (unapred pripremljene kodove), zasnovano na istraživačkim dimenzijama, i induktivno kodiranje kojim su identifikovane nove teme i obrasci koji proizlaze iz iskaza ispitanika. U procesu analize materijala koji je nastao uz asistenciju alata veštačke inteligencije (*AI assistant dodatak* u MAXQDA i *Studio panel* u Gemini Notebook) kontrolu, interpretaciju i konačno odluku o upotrebi je donosio autor istraživanja.

3. Rezultati istraživanja

3.1 Ključni rizici u društveno-političkom okruženju: politička nestabilnost i pojava novih aktera

Sve izraženije prisustvo nepredvidivih i međusobno povezanih rizika značajno oblikuje okruženje za delovanje OCD u Srbiji. Kako bi se što preciznije razumelo poimanje okruženja iz ugla samih ispitanika, njegovi elementi nisu unapred definisani, već je od učesnika zatraženo da tokom procesa sami identifikuju i objasne njegove ključne gradivne komponente. Oni su okruženje označili kao *neprijateljsko* (OCD 8) i *jezivo* (OCD 1) identifikujući niz društvenih i političkih procesa koji generišu rizike i oblikuju okvire konteksta u kojem deluju. Razvrstani su u tri međusobno povezane grupe radi sistematizovanja nalaza.

I Turbulencije svetske politike se prelivaju na okruženje u Srbiji. Refleksije o ovim rizicima su pretežno dali ispitanici iz sistemsko-zagovaračkih OCD i regionalnih gradskih centara, ukazujući na **trend ideološkog skretanja ka desnoj sferi političkog spektra u demokratskim društvima Evrope i SAD**, koje se manifestuju kroz političku podeljenost (polarizaciju), rast isključivih stavova i slabljenja principa solidarnosti. Prema tumačenju jednog od ispitanika, ovaj trend treba posmatrati u kontekstu migracione krize iz 2015. godine i kasnijih oružanih sukoba na tlu Evrope i Bliskog istoka. Ovi procesi su doprineli promeni političkih prioriteta i stvaranju okruženja u kojem pitanja ljudskih prava, kao glavni vrednosni stožer liberalno-demokratskog poretka zapadnih demokratija (i okvir rada brojnih OCD), ustupa mesto nacionalnim interesima i bezbednosnim politikama.

Generalno, mislim da je društvo otišlo u retrogradni proces posle 2020. godine, što se vidi i po tome što trenutno imamo tri teška civilizacijska rata na planeti: Gazu, Ukrajinu i sukob u Iranu. To se sve reflektuje i kod nas. (OCD 3, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

Definitivno se oseća globalna kriza i situacija u svetu utiče na to… Mi radimo u migrantskoj krizi od 2015. godine, ali u poslednjih par godina vidimo kako desničarski naboji rastu u svim tim zemljama. Novac koji su Nemci, Francuzi i drugi ulagali u druge zemlje više ne ide u te fondove, jer oni sada rešavaju goruće probleme u svojim zemljama… Ali sve to je doprinelo destabilizaciji principa solidarnosti. Jezivo je koliko lako ljudska prava padnu u drugi plan čim izbije problem. Jezivo je kako smo spremni da se bavimo ljudskim pravima samo dok nam je dobro. (OCD 1, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Pored promena u vrednosnom obrascu, **iznenadni deficit resursa** je najopipljivija posledica globalnih turbulencija na OCD u Srbiji, što ističu svi ispitanici. Ovde, pre svega, ukazuju na gašenje Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID), budući da je ovaj potez administracije Sjedinjenih Američkih Država iz 2025. direktno ugrozio operativne kapacitete mnogih OCD, primoravajući ih da se preusmere na fondove preostalih donatora kako bi održale kontinuitet delovanja. Međutim, kako ispitanici objašnjavaju, ovaj iznenadni finansijski pritisak dodatno je pogoršan usmeravanjem resursa ka ratu u Ukrajini i drugim nacionalnim prioritetima u zemljama donatora.

Donald Tramp je povukao USAID jer je taj desno-nacionalistički pravac prosto odlučio da se te stvari ne rade. To se dešava u svim zemljama. (OCD 1, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Projekat nam je skoro prošao onaj prvi krug, i onda je USAID povukao sredstva ... i onda nisu ni finansirali, i tako. (OCD 14, lokalno-razvojna, ruralna sredina)

Okolnosti nam nijednog trenutka nisu išle naruku. Dakle, prvo to vanredno stanje, nakon toga – kad smo uspeli malo da se stabilizujemo, to je 2022. godina, i da se registrujemo – onda je na globalnom nivou usledila nova velika kriza: rat u Ukrajini koji je odjednom pregazio

koronu. Nakon toga smo morali da se prilagođavamo opet i na to. U trenutku kada smo već malo uspeli da porastemo, da se registrujemo i da uspostavimo neku svoju strukturu, da možemo i nekim većim donatorima da budemo zanimljivi, onda je opet došlo do toga da se određena sredstva na evropskom nivou preusmeravaju, pa civilni sektor koji ima aktivnosti poput naših opet mora malo da trpi. Tako da smo konstantno bili u nekim turbulencijama sve ovo vreme. (OCD 2, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

II U Srbiji se, paralelno s transformacijom svetske politike, odvijao proces **demokratskog nazadovanja** (engl. *democratic backsliding*) sa izrazito negativnim reperkusijama po civilno društvo. Talasi protesta od 2020. godine, naročito nakon pada nadstrešnice u Novom Sadu krajem 2025, doveli su do nekoliko obrazaca delovanja nosilaca aktuelne vlasti koji su u suprotnosti s načelima demokratske prakse.

Pre svega došlo je **zatvaranja institucionalnog prostora za dijalog i saradnju s civilnim društvom**, budući da je percipirano kao *neprijatelj* (OCD 12) aktuelnih nosilaca vlasti u Srbiji zbog svoje korektivne uloge prema njima. Deo ispitanika objašnjava da više ne postoji prostor za smisleni dijalog, jer nema političke volje za saradnju i da je centar odlučivanja izmešten van institucija. Po njima, postoji forma institucija koje su lišene moći i pretpostavljene funkcije. Ovaj mehanizam urušavanja institucija se prenosi od nacionalnog ka lokalnom nivou, te kao takve one postaju nefunkcionalne i ne mogu odgovore na potrebe građana. U takvom okruženju svoje mesto su našle GONGO organizacije (engl. *Govermental Non-Govermental Organization*), namenski kreirane za legitimizaciju imitacije participativnih procesa građana i izvlačenje sredstava iz javnih resursa.

Istovremeno, **pojačani su pritisci prema kritičarima nedemokratskih praksi vlasti**, gde spada i deo OCD. Tako jedan ispitanik primećuje da je u ovom periodu znatno izmenjen odnos prema civilnom društvu, jer *ranije je možda postojala neka potreba za minimalizacijom uticaja i negde onako skretanjem fokusa* dok je sad na delu *otvorena represija države* (OCD 7). To je urađeno pojačanom medijskim kampanjama diskreditacije, čime je dodatno podstaknuta već ukorenjena predstava u društvu o OCD kao stranim plaćenicima. Zatim, kroz zloupotrebu institucija u političke svrhe, te ispitanici navode svoja iskustva, poput slanja vanrednog inspekcijskog nadzora ili upade Uprave kriminalističke policije u prostorije. Istovremeno ispitanici ukazuju na postojeću pretnju Predloga zakona o posebnom registru agenata stranog uticaja (podnet novembra 2024, prim. aut.) po ugledu na prakse iz Rusije, Republike Srpske i sl., kao i slučajeve digitalnog nadzora aktivista. Konačno, tu su i postupci napada i pretnji na aktiviste i građane, a koji su zabeleženi tokom brojnih protesta u ovom periodu.

Danas govorimo o napadima na aktiviste i aktivistkinje koji se svakodnevno dešavaju. Oni se ne procesuiraju, nasilje se ne kažnjava, već se šalje poruka da je to pozitivan obrazac. Nasilje se podstiče, zakoni se zloupotrebljavaju i **mi danas živimo u potpuno nezaštićenom društvu**. (OCD 8, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Postalo je jasno da definitivno, nažalost, **država civilno društvo**, *odnosno organizacije, definitivno* **doživljava kao neprijatelje** *i da je spremna da se obračuna na ovaj ili onaj način.* (OCD 12, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Društvo je podeljeno i stvorena je atmosfera straha i opšteg nepoverenja, po mišljenju ispitanika u svim analitičkim kategorijama. Linija podele je politička i kreće se *pro et contra* vlasti. Podela je toliko duboka i intenzivna da je zahvatila svaki segment društva, ne ostavljajući mogućnost za bilo kakav kompromis između dve strane *kao da u društvu zapravo postoje dve paralelne grupe ljudi koje žive i nikako ne mogu da se premoste* (OCD 4).

Tu se svuda politika umešala u podele u selu. Ako jedan povede akciju, neće niko uz njega, jer je on 'zaboga sa ovim', a onaj drugi je 'sa onima'. (OCD 5, lokalno – razvojna, ruralna sredina)

Ne idem (na proteste, prim. aut.) *jer radim u jednoj osnovnoj školi i znam kako sistem funkcioniše. Svi nas posmatraju. Ako nisi za vlast, ne možeš biti uzdržan, jer to znači da si protiv. Zbog dece i primanja nisam išla, ali mi se ne sviđa celokupna situacija. Ne sviđa mi se to što smo primorani na sve i svašta.* (OCD 11, lokalno-razvojna, ruralna sredina)

Opšte nepoverenje je najrazornija posledica političke borbe suprotstavljenih strana, jer kida koheziono tkivo društva. Institucije zaziru od zahteva građana i OCD, dok građani sumnjaju u funkcionalnost institucija, ali su istovremeno skeptični prema OCD. Nemaju poverenje ni u opozicione političke stranke. Suštinski, **zatvoren je svaki prostor za efektivno institucionalno kanalisanje zahteva svih društvenih aktera.**

Štaviše, na intenzitet podele ukazuje podatak da se oštro osuđuje svako odstupanje od nametnutih izbora (i formi društvenog angažmana) čak i u okviru iste grupe političkih istomišljenika. Tako je nekoliko ispitanika navelo da je doživelo osudu zbog drugačijeg stava koji nisu bili u liniji prema s protestnim okupljanjima građana i studenata. Ista vrsta (samo)nametnutog pritiska je naterala pojedine ispitanike da preispitaju saradnju s javnim institucijama (vidi detaljnije pod 3.2.)

Ja ne znam, bila sam više puta napadana zato što, eto, nisam otvoreno podržala studente. Ja kažem da ih podržavam, ali šta? 'Pa koliko si ti puta izašla s njima i šetala u protestu?' 'Zašto nisi?' Razumete? Znači i neko ko je bio s tobom, neki saveznik tvoj u radu, sad te ono kao stavlja na tapet i pravi distancu i pravi neku polarizaciju. (OCD 15, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

III Akumulirano nezadovoljstva građana i njihova društvena aktivacija izrodila je ***nove aktere*** u civilnom društvu. Iako se njihova pojava analitički može svrstati u prethodno opisan kontekstualni okvir, ovde je zasebno izdvojena zbog svog specifičnog uticaja na OCD. Naime, može se govoriti o specifičnoj **krizi identiteta civilnog društva** (OCD 8). Ispitanici objašnjavaju da je pojačana društvena aktivacija građana nastala kao iznuđena reakcija na urušene institucije, tj. *narodskim rečnikom, muka kada te natera, ti onda reaguješ* (OCD 10). Njihova pojava se nije odjednom desila, već je oblikovana kroz više protestnih talasa i lokalnih kriznih žarišta u periodu od 2020. godine u vidu različitih neformalnih, lokalnih inicijativa koje su imale drugačije metode delovanja u odnosu na organizacije iz donatorskog ekosistema. Među njima, ispitanici izdvajaju studentski pokret i lokalne zborove građana kao najautentičnije nosioce nove dinamike građanske mobilizacije, a koja je detaljno opisana u okviru ovog istraživanja (vidi poglavlje 3.4.). Ovakvo organizovanje podstaklo je na aktivnost društvene grupe do kojih je bilo teško dopreti putem projektnog rada i institucionalizovanih mehanizama zagovaranja (npr. kroz javne rasprave, konsultacije, okrugle stolove i sl.) kao uobičajenih načine rada OCD. Međutim, s druge strane, ustaljeni su protest, blokade i neformalno delovanje kao funkcionalna *ad hoc* supstitucija za isticanje zahteva građana prema svim nivoima vlasti.

Vidimo da je neoliberalno društvo, a onda i kapitalizam koji to prati u ekonomskom smislu, u krizi. Tako se menja i uloga civilnog društva koja je imala svoju funkciju u takvoj strukturi. Građansko društvo se organizuje na drugačije načine – kroz neformalne grupe, zborove građana itd. **Vidimo da je civilno društvo u krizi identiteta, kao što je uostalom u krizi identiteta i društveno-ekonomski poredak**. *Traži svoju formu, svoj put da se čuje i da nešto promeni. To je nešto na generalnom nivou.*(OCD 8, sistemsko-zagovaracka, Beograd)

3.2 Prilagođavanje OCD novim okolnostima: otklon od institucija i povratak građanima

Analiza ukazuje da je došlo do **promene odnosa OCD prema institucijama, tj. da su prakse dijaloga i zagovaranja prema donosiocima odluka uglavnom zamenjene praćenjem njihovog rada i okretanjem radu sa građanima.** Većina ispitanika je saglasna da je saradnja i dijalog sa institucijama na svim nivoima otežana, gotovo nemoguća, neproduktivna i lišena stvarnog uticaja. Na primer, učešće OCD u procesima kreiranja javnih politika često se svodi na formalnu ili prividnu participaciju, dok institucije preporuke OCD uglavnom ignorišu i pokazuju ograničenu spremnost da na njih odgovore. U manjim sredinama, dešava se da preuzmu rezultate rada OCD. Ilustrativan je primer ispitanika koji je odustao od saradnje sa institucijama *jer ne želim da predlažem nove ideje vlastima* [...] *oni to samo preuzmu kao svoj politički program, bez suštinske saradnje* (OCD 3).

Sužavanje prostora za institucionalni dijalog je podstakao upotrebu drugačijih taktika koje ispitanici smatraju primerenim aktuelnom kontekstu: a) monitoring rada javnih institucija i javno reagovanje kada je to potrebno; b) intenziviranje ili potpuno okretanje radu sa zajednicama građana, kroz veće prisustvo na terenu, neposredno osluškivanje njihovih potreba i organizovanje aktivnosti uz minimalno oslanjanje na institucije; i c) internacionalizaciju zagovaranja, odnosno usmeravanje ka međunarodnim akterima radi zaštite ljudskih prava i dokumentovanja, verifikovanja i arhiviranja slučajeva kršenja zakona i političke represije.

Moderator: *To znači, ispravite me ako grešim, da u ovom okruženju taj neki dijalog i zagovarački momenat prema institucijama ovde sad zapravo nije bio moguć.*

OCD 12: *Ne,* **apsolutno nije bio moguć**. *Zato smo mi tražili te kanale, jer nam je bilo jasno da ovde unutar zemlje ništa ne možemo da uradimo i da jedino gde možemo da tražimo pomoć i podršku jesu u stvari ti međunarodni mehanizmi zaštite, ali baš govorim o tim platformama koje su međunarodni mehanizmi zaštite ljudskih prava. To su pre svega Savet Evrope i Ujedinjene nacije.* (OCD 12, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Mnogo smo više izašli na teren, ka građanima, u smislu slušanja potreba. *Dosta kapaciteta je usmereno na aktivnosti koje često nisu pratile projektne aktivnosti. Ulagano je mnogo napora da se sve iskomunicira, da se stvori razumevanje svih strana kako bi se zajednički zagovaralo ka spolja. Izašli smo iz čistog projektnog menadžmenta, posvetili se direktnom radu i osluškivanju društva tamo gde vrednosno mora da se pojača.* (OCD 8, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Ipak, postoje OCD s drugačijim iskustvom u saradnji sa institucijama. Ova grupa ispitanika čak ima učinkovite rezultate, ali je to uslovljeno lokalnim kontekstom, integritetom pojedinačne OCD u zajednici i temom (*mekše* teme, kao što je pružanje usluga ranjivim grupama, komunalna infrastruktura u vezi s temama zaštite životne sredine i sl.).

Upravo je **saradnja sa institucijama jedna od ključnih tački razmimoilaženja** među ispitanicima u aktuelnom društveno-političkom kontekstu. Iako postoji relativno visok stepen saglasnosti o ograničenim mogućnostima dijaloga ili bilo kakve suštinske, konstruktivne, saradnju sa institucijama, ispitanici se razlikuju u pogledu stavova **kako na ovo ograničenje treba odgovoriti**. Jedna grupa se opredelila za povlačenje iz institucionalnih procesa, smatrajući da ne postoje elementarni uslovi u podeljenom društvu i da ne želi da daje legitimitet nedemokratskim praksama vlasti. Stav druge grupe ispitanika je da se nastavi saradnja sa institucijama, uprkos etičkim dilemama koje takav pristup otvara. Njihov argument je da izostanak saradnje ne daje rezultate i da treba zadržati makar minimalni kanal komunikacije.

Čini mi se, i mislim da sam u pravu, to će neko drugi zaključiti i videćemo u budućnosti, da mi kao civilni sektor, bez obzira kakva je situacija – svi mi to vidimo, to nije ništa sporno kako se odnosi prema civilnom sektoru i u kakvoj situaciji je trenutno naša država – **ja smatram da mi moramo da budemo uključeni u proces bar da ostane negde zapisano da smo bili tu i da smo se protivili**. *A ne da nismo bili uopšte prisutni i da nismo mogli ni u jednom trenutku iskazati svoju reč… Po meni je bitno učestvovati u dijalogu bez obzira što veoma često, to sam morao najviše deliti sa kolegama i koleginicama iz svoje organizacije, ja danima se nekada loše osećam jer moram da učestvujem u nekim dijalozima koji mi uopšte ne prijaju i da znam da me ona suprotna strana gleda u oči i da me laže, i da zna da ja znam da me laže, i da to nastavlja. A i ja to znam isto. Tako da to u tom delu nam je problematično u svakom slučaju – moralnom, etičkom itd.* (OCD 13, sistemsko-zagovaračka, regionalni gradski centar)

Mi smo odlučili **da ne trebamo svojim prisustvom davati legitimitet** u *tom procesu, jer se naše preporuke uopšte nisu uzimale u obzir, znači da nisu postojali osnovni uslovi za dijalog, stalne pretnje, napadi na predstavnike, na organizacije civilnog društva. Svašta je tu bilo*. (OCD 15, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

Problem je kako doći do tih ljudi, nisu spremni da čuju to što imamo da kažemo. Došlo je do velike polarizacije. Taj neko ko je član veća za mlade bi trebalo da brani interese građana, ali je društvo polarizovano. Plus, ja nisam siguran koliko je pametno da sednemo za isti sto sa njima u situaciji ekstremne polarizacije. **Kako će naše ciljne grupe reagovati na to? Mislim da ti zajednica to neće oprostiti.** *Pre tri-četiri godine je bilo lakše sedeti s nekim i iskomunicirati to. Sad je toliko podeljeno – ili si naš ili njihov.* (OCD 6, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

Pored promene odnosa prema institucijama, sinergija resursnih, političkih i bezbednosnih izazova dovela je do **različitih oblika krizne reorganizacije rada unutar OCD**. Tako svi ispitanici navode da je povlačenje sredstava USAID-a stvorilo urgentnu potrebu za pronalaženjem alternativnih izvora finansiranja. **Deo OCD je, privremeno ili u potpunosti, morao da odustane od projektnih aktivnosti**, što je istovremeno podstaklo redefinisanje prioriteta, reorganizaciju timova i promenu raspodele rada. To je, u pojedinim slučajevima, podrazumevalo **smanjenje broja zaposlenih** i veći pritisak na ostatak tima. Dalje, višemesečna protestna okupljanja građana i studenata su za sistemsko-zagovaračke OCD podrazumevale **više vanprojektnih aktivnosti** koji se objašnjavaju potrebom da se odgovori na situacije od šireg javnog značaja (reakcije na kršenje zakona, ugrožavanje ljudskih prava, pružanje pravne pomoći, aktivnosti umrežavanja i sl.). Pojedine OCD su, istovremeno, uvele praksu razvoja alternativnih bezbednosnih scenarija u slučaju pojačanih pritisaka vlasti, kao i druge **mehanizme za upravljanje novonastalim rizicima**. Tipičan primer je reaktiva krizna komunikacija usmerena na demantovanje, odbranu ili objašnjavanje usled diskreditacije OCD u javnom prostoru, što nije bilo toliko zastupljeno ranije.

Po svedočenjima dela ispitanika, upkos destabilizujućem uticaju, jedan od pozitivnih efekata je **povećana solidarnost i kohezija unutar timova i među OCD.** Takođe, direktan rad sa građanima, intenzivnija komunikacija i veća vidljivost kod nekolicine OCD-a je rezultirala većim poverenjem građana (prema njihovoj OCD) u zajednicama sa kojima rade, uprkos pojačanoj negativoj kampanji u javnosti o OCD i sveukupnom kontekstu u kojem deluju.

Čini mi se da smo nekako mi interno iznutra najstabilniji, najjači ... i čini mi se da je ovo definitivno dovelo do toga da ljudi apsolutno imaju poverenja jedni u druge i da se i kod nas pokazala ta jedna ogromna solidarnost kolegijalna, bez obzira na to ko na kom projektu radi, čime se bavi. (OCD 12, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Lepota u svemu tome je što ovakav period pokaže ko je solidaran. Ovo vreme je profiltriralo ljude i pokazalo ko su pravi partneri. Uh, meni su pozitivan primer stvarno ljudi, ljudi iz organizacije u kojoj radim. Neverovatna je, neverovatna je lakoća, uh, dogovaranja i podrške koje imamo jedni prema drugima. Čak i u trenucima kada smo morali da ostanemo bez kolega i koleginica, svi ti ljudi koji su otišli, najveća tuga je bila njihovo razumevanje situacije i problema. (OCD 2, lokalno-razvojna, Beograd)

Izašli smo iz čistog projektnog menadžmenta, posvetili se direktnom radu i osluškivanju društva tamo gde vrednosno mora da se pojača. (OCD 8, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Deo OCD je delimično promenio teme rada u ovom periodu. Sistemsko-zagovaračke organizacije su neposrednije izložene rizicima političke nestabilnosti, te su usmerile fokus na urgentna pitanja vladavine prava, bezbednosti i pravne zaštite građana i OCD, dok su se lokalno-razvojne OCD i dalje zadržale na pitanjima značajnim za lokalnu zajednicu, poput unapređenja komunalne infrastrukture, zaštite životne sredine i osnaživanja ranjivih grupa. Pored toga, deficit finansijskih izvora je primorao OCD da prošire svoje tematski okvire i prilagode se agendama donatora, poput sve zastupljenijih projekata iz oblasti zaštite životne sredine.

Teme su se promenile. Jačanje kapaciteta više nije ono što je bio 2020. godine... Danas imamo potpuno nove teme: bezbednost, monitoring kršenja prava. To su teme proistekle iz političkog konteksta, slične onima sa agende iz devedesetih. Ta se kriza oseti. Nekada su to bile light *teme – pravimo klupice u parku, radionice za mlade. Danas su to* hardcore *teme: saradnja s međunarodnim organizacijama na pitanju bezbednosti, krize ljudskih prava, fašizma koji buja. To su više krizne teme.* (OCD 8, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

I druge organizacije koje su se nekad klasično više bavile ljudskim pravima, ne znam drugim temama, feminističke organizacije i tako dalje sve više i više... Mislim s jedne strane je to dobro, ali bave se i temama zaštite životne sredine. Prepoznata je ova tema i kao neka i horizontalna i krossektoralna. Pa su počeli da se bave i oni time. (OCD 15, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar).

3.3 Dva života OCD: između misije i finansija

Otežano finansiranje nije nov izazov za OCD i gotovo da ne postoji skorašnje istraživanje koje to ne potvrđuje. Međutim, nalaz ovog istraživanja ukazuje na **kvalitativno drugačiju prirodu postojećih izazova**, čime je sužen prostor za diverzifikaciju izvora finansiranja kao osnove za jačanje otpornosti OCD, pre svega usled naglog smanjenja fondova međunarodnih i bilateralnih razvojnih partnera. Već više puta je ponovljeno da svi ispitanici navode dramatično povlačenje razvojnih fondova USAID-a kao tačku preokreta u njihovom radu. Ovaj nagli prekid, nastao odlukom administracije SAD 2025. godine, stvorio je ogroman finansijski deficit koji drugi donatori dosad nisu popunili. Dodano, navode da su drugi razvojni donatori i partneri znatno smanjili budžete.

Deficit dostupnih izvora finansiranja, međutim, **nije posledica samo promena prioriteta donatora.** Ispitanici iz različitih tipova sredina ukazuju i na **problem javnog finansiranja rada OCD**, koje se, prema njihovim navodima, neretko koristi kao mehanizam političkog favorizovanja. Kao jedan od obrazaca navode se situacije u kojima se konkursi ne raspisuju, dok se, u slučajevima kada su raspisani, sredstva dodeljuju akterima bliskim vlasti ili GONGO organizacijama. Time se javno finansiranje, umesto da predstavlja komplementaran izvor podrške civilnom društvu, dodatno doprinosi nejednakim uslovima za ostvarivanje misije OCD.

Dodatni pritisak dolazi iz **sužavanja prostora za alternativne izvore finansiranja i filantropiju**. Ispitanici koji su imali razvijenu praksu filantropije navode da je javno diskreditovanje OCD, u uslovima polarizacije i pojačanih tenzija, uticalo na **uzdržanost korporativnog sektora da finansira OCD** koje su javno podržale građanski i studentski pokret. Istovremeno, ograničenja su identifikovana i kod modela finansiranja koji su potencijal za veću finansijsku autonomiju. Tako po pitanju grupnog finansiranja (engl. *crowdfunding*) jedan ispitanik navodi sve veće siromaštvo građana kao ograničavajući faktor, dok drugi navodi da je u periodu visoke polarizacije i uličnih protesta bilo izuzetno teško mobilisati građane za redovne aktivnosti, jer su oni slobodne resurse i novac primarno usmeravali na direktnu podršku studentskom pokretu.

Od 2020. smo videli **smanjene donacije zbog siromaštva**, *jer ljudi u Srbiji jedva sastavljaju kraj sa krajem, a* **kompanije su često instruisane od strane vladajuće stranke kome i šta smeju da doniraju**... *E, sad sa kompanijama nismo imali problem do pojave ******** i svim tim što je radio… on je uticao da nam se kompanije manje javljaju i da su neke odustale od doniranja*. (OCD 1, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Iako nam to niko direktno nije rekao, **primetili smo određenu distancu s pojedinim kompanijama koje su nam ranije bile tu**. *Odnosi su malo zahladneli i mi smo trpeli zbog tog javnog izražavanja podrške (studentima, prim. aut.). Nakon toga nam se ni predstavnici lokalne samouprave nisu baš mnogo javljali.* (OCD 2, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

Ono što vidimo jeste da se na lokalnom nivou poprilično promenio taj način finansiranja organizacija civilnog društva, **da su onako mala finansijska sredstva, koja su bukvalno održavala ove organizacije, još više smanjena ili se konkursi uopšte ne objavljuju**. *To nije samo na lokalnom nivou. Vidimo i na nacionalnom nivou.* (OCD 13, sistemsko-zagovaračka, regionalni gradski centar)

Organizacije koje su deo naše mreže zapravo više uopšte **ne apliciraju za javna sredstva zato što ne veruju da će ih dobiti**, *jer većinski dobijaju organizacije za koje je upitno i kad su osnovane i koliko dugo postoje.* (OCD 7, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Imao sam veliku debatu oko toga da li da konkurišemo na gradskim konkursima. Na kraju nismo. Kolege iz drugih gradova su nas savetovale da ne konkurišemo, jer je to mali novac, 'samo će te kupiti, slikaćeš se s njim'. (OCD 6, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

Pored smanjenja dostupnih sredstava, većina ispitanika ukazuje da pojedini elementi donatorskih pristupa **nisu u dovoljnoj meri prilagođeni aktuelnim uslovima delovanja OCD**. Kao značajno pitanje izdvajaju **insistiranje na saradnji i dijalogu s javnim institucijama na svim nivoima**, iako, prema njihovoj proceni, često ne postoje uslovi za smislen i delotvoran dijalog, jer ne postoji politička volja vlasti. Deo ispitanika stoga izražava zabrinutost u vezi s pristupom pojedinih pružalaca razvojne pomoći, posebno kada je reč o njihovoj saradnji sa urušenim institucijama ili nedovoljno jasnim reakcijama na postupanje vlasti, koja su u suprotnosti s principima dobre javne uprave i generalno demokratskog upravljanja državom. Ovo ne samo da **slabi OCD, u finansijskom i simboličkom smislu** već se direktno kosi sa oficijelnim vrednosnim načelima delovanja samih donatora.

I na kraju, možda najveća promena je to što su određeni veliki donatori odlučili da deo svojih fondova ulažu preko ministarstava. **To je za mene neshvatljiva stvar**, *zato što mnoge organizacije rade posao umesto države.* (OCD 1, lokalno-razvojna, Beograd)

Ne može se očekivati zagovaranje kada ne postoje osnovni uslovi za to. Donatori to stalno maše – **teraju nas u zagovaranje i saradnju s državom, ne shvatajući da država neće da**

sarađuje s civilnim društvom. *Ona ima svoje civilno društvo.* (OCD 8, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Guraju saradnju s lokalnim i nacionalnim institucijama, nacrtanim na papiru, kakogod, samo da je institucija, a ne shvataju da je situacija kompleksnija od toga da civilni sektor neće da nužno radi sa njima. Nije da su u krivu, bilo je saopštenja da određene organizacije neće da rad sa institucijama. **Problem je što oni ne shvataju da te institucije imaju ograničenja i često ne žele saradnju a civilnim sektorom**. (OCD 7, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Linija neslaganja među OCD po pitanju finansiranja odnosi se na **strukturu i trajanje donacija** koje odlikuje nedovoljna zastupljenost institucionalnih grantova (engl. *core grants*) i dominacija modela zasnovanog na regrantingu. Veliki strani donatori ukrupnjavaju sredstva koja se srednjoročno dodeljuju posredničkim OCD, što stvara *rupu* (OCD 4) u finansiranju za *srednje* lokalno-razvojne organizacije. One su prevelike za male, kratkoročne *ad hoc* grantove, a nemaju kapacitet da se takmiče s velikim OCD. S druge strane, regranting podrška je izvesno jedini kanal za podsticanje lokalnog aktivizma, preko kojih manje lokalne OCD i neformalne grupe mogu dobiti finansijsku podršku, s obzirom na to da su im veliki fondovi nedostupni.

Ovo nije nov izazov, ali je očigledno pojačan u uslovima ograničenih izvora finansiranja. Ovakvom strukturom donatorske podrške u aktuelnom kontekstu se povećava rizik za uništavanje već etabliranih, dugogodišnjih lokalno-razvojnih OCD koje jedine imaju kapacitet za stabilan sistemski rad u lokalnim zajednicama. Prema ispitanicima, mali *akcijaški* grantovi mogu omogućiti rešavanje izolovanih aktuelnih lokalnih problema, ali njihov domet ostaje ograničen i retko proizvodi sistemske promene. Dugoročne i sistemske promene zahtevaju stabilne finansijske tokove, kontinuitet rada i angažovanje plaćenih ljudskih resursa, što je u postojećim uslovima sve teže obezbediti.

Iz ugla većine sektora, to je vrlo negativno. **Imate situaciju da imate ogromne organizacije, a vrlo malo organizacija srednjih kapaciteta. Sve ostalo je da skrpe kraj s krajem…** *Razumem ja i tu logiku da donatori nemaju dovoljno kadra pa daju nekome da to rasporedi, ali krajnji korisnik i građanin nemaju od toga apsolutno ništa. I zbog toga su besni i ljuti, jer svi to vide.* (OCD 13, sistemsko-zagovaračka, regionalni gradski centar)

Postoje grantovi za početnike i za velike, a **za srednje organizacije poput nas postoji rupa.** *Niko ne misli na nas srednje. Da bi preživeo, moraš da ideš u konzorcijume i da težiš da budeš veliki, a mi to ne želimo, jer nećemo da se bavimo samo administracijom. To nas odvaja od naše misije – programa u kulturnom centru.* **Vodimo dva života: jedan za projekte da bismo platile struju, a drugi zbog čega postojimo.** *To vodi u burnout. Donatori o tome ne razmišljaju.* (OCD 4, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

Još jedan strukturni izazov opisanog donatorskog modela je da **administrativni zahtevi i procedure ne odgovaraju kapacitetima OCD** i da su i dalje komplikovani, rigidni i neusklađeni s realnošću na terenu. Svi ispitanici ističu da troše najveći deo svog vremena na finansijske izveštaje, tabele i pravdanje administrativnih zahteva umesto na programski rad, a da to nije u srazmeri sa sredstvima koje dobijaju za ljudske resurse i, na kraju krajeva, ostvarenje misije. Politička kriza nije značajno umanjila ovaj izazov organizacija, iako je bilo izvesne fleksibilnosti donatora.

Donatori nameću svašta – moraš da imaš ove politike, onu zaštitu podataka… Da bi sve to postiglo, malo udruženje, ograničenog kapaciteta, nema šanse. **Donatori previđaju da organizacije nemaju kapaciteta da se profesionalizuju. To je prevelik zalogaj koji su bacili pred nas.** *Kratkoročna projektna finansiranja iscrpe resurse, a ne ostave ništa u udruženju.* (OCD 16, sistemsko-zagovaračka, ruralna sredina)

To je jedna hrpa birokratije i papirologije. Uh, da ja … zaista mi nije jasno ni čemu služi ni zašto je potrebno toliki, toliki nivo, te birokratije. (OCD 9, lokalno-razvojna, ruralna sredina)

Znači, nama je najveći tim ljudi na kraju morao biti u finansijskom delu. Mislim, kako da vam kažem, da bi mogao da opsluži ono što oni traže, a ostali, pored posla koji rade, koji je direktan neki rad sa građanima, pola svog vremena moraju da potroše na neke izveštaje koje moraju da pošalju. (OCD 12, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

3.4 OCD i novi akteri: taktičko ograđivanje i saradnja u senci

Društvena aktivacija građana dovela je do **pojave novih aktera** u civilnom društvu. Analiza stavova ispitanika ukazuje da oni percipiraju kao nove aktere, pre svega, studentski pokret i zborove, a manje razne lokalne inicijative, te se nalazi u daljem tekstu odnose na njih. Takođe, analiza je ukazala da su postojali različiti modeli podrške ovim akterima od strane OCD. Konačno, utvrđena je jasna razlika u nivoima saradnje u zavisnosti od socio-geografskog konteksta. **U Beogradu i regionalnim gradskim centrima postoje kontakti i konkretna logistička saradnja, što nije slučaj u ruralnim sredinama i manjim mestima.**

Ispitanici navode da pojava ovih aktera stavila u fokus taktike delovanja civilnog društva koje se razlikuje od projektnog, birokratizovanog i formalizovanog rada OCD u donatorskom okruženju i sa institucijama. Po njima, **aktivizam novih aktera karakteriše neformalnost, horizontalna struktura odlučivanja, neposredniji kontakt sa građanima i brze, kratkoročne i efektne akcije u javnom prostoru, koje imaju visok emotivni naboj.** Komunikacioni obrasci, pored neposrednog kontakta u fizičkom prostoru (protesti i ulične blokade), podrazumevaju korišćenje kreativnih oblika izražavanja i *nezauzetih prostora na društvenim mrežama* (OCD 7), kao i promenu jezičkog diskursa.

Znači, velike su razlike u aktivnostima, u jeziku, brzini, načinu odlučivanja. Mi iz civilnog sektora smo nekako drugačije navikli, radimo po nekakvim procedurama. Od samog početka ja mislim da je to bilo i razdvojeno. (OCD 15, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

Žar i jezik su drugačiji. Studenti neće reći 'demokratija', reći će 'jednakost', 'ravnopravnost'. Neće reći 'grupa građana', reći će 'zbor'. Neće reći 'forum građana', reći će 'veći plenum'. Sam taj jezik govori o potpuno novom društveno-ekonomskom uređenju koje se rađa. Ljudi koji su aktivni, uvek su aktivni. Osoba koja je aktivistkinja za ekološka prava biće to u svim dostupnim formama. To su obično isti ljudi na terenu, ali svi traže neki novi oblik organizovanja koji će imati više šansi da donese suštinske promene. (OCD 8, sistemsko-zagovaračka, Beograd)

Zato jedan deo ispitanika navodi da delovanje novih aktera odražava **obrasce ponašanja mlađe generacije**, koja odbacuje sistemski rad, dugoročnu posvećenost i pripadnost jednoj ideji u korist fleksibilnog, individualizovanog i vizuelno atraktivnog delovanja, bez suštinskog udubljivanja, što jedna ispitanica opisuje: *to je ta njihova 'generacija Z' – bitnije je da se uslikaš i taguješ da si na protestu, bitnija je ta pripadnost, nego da organski shvatiš problem* (OCD 4).

Legitimitet novih aktera leži u percepciji javnosti o njihovoj moralnoj čistoti i političkoj neuprljanosti. Izgradnja njihovog legitimiteta je podrazumevala kritiku aktuelnog stanja i sistema, raskid s postojećim (koruptivnim) obrascima upravljanja državom i oslanjanje na kohezivne društvene teme. Oni brane *nezaštićeno društvo* (OCD 8), kritikujući neefikasne institucije koje nisu u stanju da zaštite javni interes, *nude promene bez prljave politike* (OCD 6), dok se istovremeno ograđuju od opozicionih aktera, kao i od dela civilnog sektora. Razlog za to ispitanici vide u težnji ka izgradnji pozitivnog javnog imidža kao novog lica, autentičnog, čistog i nezavisnog od bilo kakvih spoljašnjih uticaja. Nasuprot tome, OCD nosi teško breme

negativne percepcije u javnosti, oblikovane dugogodišnjim plasiranjem narativa o njima kao *stranim plaćenicima* koji deluju protiv interesa Srbije. Usled takve stigmatizacije, formalizovani i profesionalizovani civilni sektor se ne percipira kao javno prihvatljiv saradnik niti adekvatan partner novog pokreta.

Možda se ograđuju od drugih udruženja, donatora, da ne bi se u javnosti stvorila slika da su oni ne znam, plaćeni sa strane od donatora, i da su pomognuti time da namerno ruše vlast ili to već, nego da je to jedna grupa koja istinski, koja je tu naša, koja želi da sama svojim radom i istinom pokaže javnosti onu drugu stranu. (OCD 14, lokalno-razvojna, ruralna sredina)

Tematski, *bore se za nešto što je prijemčivije većem broju ljudi: za uređeniju zemlju* (OCD 1), protiv kriminala i korupcije, odnosno da sve te *potrebe možemo objediniti u jednu reč: pravda* (OCD 2). S druge strane, izbegavaju izjašnjavanje oko pitanja iz oblasti ljudskih prava, poput LGBT+ prava ili reformske agende EU, koje tradicionalno čine okosnicu delovanja civilnog sektora, a oko kojih u Srbiji ne postoji društveni konsenzus.

Zahvaljujući svim ovim karakteristikama, izgradili su visoku mobilizacijsku privlačnost koja je, pored aktivacije građana, povećala vidljivost nekih problema, od lokalnog nivoa do onih od nacionalnog značaja. Primera radi, jedan od ispitanika navodi pitanje rudarenja u Homolju, koje je došlo u fokus šire javnosti tek s pojavom studentskog pokreta. Paradoks leži u tome što je reč o temama kojima su se OCD i ranije bavile, ali bez značajnije pažnje u javnosti. Na taj način, **novi akteri su se nametnuli kao autentični zastupnici građana**, čime su potisnuli dosadašnju samopercepciju civilnog sektora o sopstvenoj ulozi primarnog glasa javnog interesa.

Među ispitanicima uglavnom preovlađuje podržavajući stav prema novim akterima, ali postoje tačke razmimoilaženja. Deo ispitanika u njima vidi novu energiju za društvene promene. S druge strane, deo ispitanika je skeptičan. Sumnja u efekte kratkoročnog aktivizma, usmerenog na izolovane probleme, koji je lišen *kritičkog promišljanja konteksta* (OCD 4) i sistemskog, dugoročnog delovanja. Insistiranje na potpunoj autonomiji posmatra se kao taktička greška koja slabi potencijal za društvene promene. Deo ispitanika ukazuju i na opasnost zbog sve prisutnijeg narativa s desnog političkog spektra u redovima studenata i zborova.

Ti 'blokaderi', zborovi, studenti – tu često ništa nije promišljeno. **Čak se i plašim, jer su to često jako desne ideje, tradicionalne i konzervativne. Masa ide tamo, a da uopšte ne razmišlja.** *Možda ima neko ko je protiv njega u toj masi. Građani ne promišljaju, nego po liniji lakšeg otpora izaberu stranu i drže se toga, jer im to pruža sigurnost ili osećaj vrednosti, iako se možda sa svim tim stavovima zapravo i ne slažu.* (OCD 4, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

Dosta studenata koji su se priključili pojma nisu imali pojma o čemu se radi. Masa je krenula pa su i oni krenuli – kud svi Turci, tu i mali Mujo. Ljudi vide da se nešto dešava pa se priključe, iako ne znaju tačno o čemu je reč. (OCD 11, lokalno-razvojna, ruralna sredina)

Ja iskreno i dalje **ne razumem tu potrebu konstantnog ograđivanja od svega** *– od partija, od nevladinih organizacija, od sindikata. Jasno mi je da žele da se predstave kao autentična građanska ili studentska pobuna, ali dugoročno to nije najpametnije.* (OCD 2, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

Taj novi deo civilnog društva … mislim potpuno je to legitimno da postoji, sve ok, ali to nekako nije priča na koju sam ja navikao, iz našeg vremena. Ne kažem da je ova naša priča ispravnija, a njihova nije. Ja samo konstatujem tu razliku. Neverovatno mi je da smo napravili kao društvo regresiju u bazičnim stvarima. I mislim da tome doprinosi ovaj novi talas aktivizma… Scena

mora da se osveži. Mora da dođe do pojave novih inicijativa, ali saradnja sa njima, što se nas tiče, mora biti vrednosno orijentisana. **Ja ne mogu kratkoročno, interesno da sarađujem nego vrednosno.** *Ne mogu da sarađujem sa homofobima ili ljudima koji prećutkuju neke istorijske činjenice samo zato što su 'protiv Vučića'. To nedostaje i studentskom i zboraškom pokretu, pa i tim raznim neformalnim inicijativama.* (OCD 3, lokalno-razvojna, regionalni gradski centar)

To je rezultiralo različitim pristupima prema studentskom pokretu i zborovima. Neke OCD su ih javno podržale, a negde su ispitanici u privatnom svojstvu učestvovali jasno ističući razliku između svog stava i stava organizacije. Neke OCD su pružile samo različite vrste logističke podrške (prostor, hranu, pravne savete itd.), negde se sarađivalo samo sa studentima, negde samo sa zborovima. Tako da objedinjavanjem svih ovih iskaza može se zaključiti da je, **i pored taktičkog ograđivanja studentskog pokreta od OCD, ipak postojao neki vid saradnje u senci,** ali da je on nije bio sistemski, već je imao različite modalitete od slučaja do slučaja. Očigledno, istovremeno ima potencijala i prepreka za unapređenje ovog odnosa i iznalaženje odgovarajućih modaliteta saradnje, što ostaje otvoreno pitanje za obe strane unutar civilnog društva u Srbiji.

4. Zaključci

Nalazi istraživanja ukazuju da OCD deluju u okruženju koje opisuju kao *jezivo* i *neprijateljsko*. Takvo okruženje karakteriše kumulacija nepredvidivih rizika koji proističu iz političke nestabilnosti u globalnom i nacionalnim okviru. Transformacija svetske politike i jačanje političke desnice stavili su u fokus bezbednosna pitanja potiskujući demokratiju i ljudska prava kao dugogodišnje okosnice delovanja civilnog sektora. U nacionalnom okviru, demokratskog nazadovanje, tj. urušavanje institucija, represija prema kritičarima aktuelnih nosilaca vlasti i podeljeno društvo stvorili su atmosferu straha i nepoverenja. Akumulirano nezadovoljstvo građana se ne kanališe kroz sistemske i institucionalne mehanizme, čiji su deo i same OCD, već kroz nove aktere sa pretežno neformalnim *ad hoc* praksama delovanja, što je stvorilo specifičnu *krizu identiteta* civilnog sektora.

Opisani kontekst uslovio sledeće ključne promene kod OCD:

- Na delu je promena same prirode zagovaranja OCD prema donosiocima odluka na svim nivoima javnih vlasti, pri čemu su prakse dijaloga i partnerstva u velikoj meri zamenjene monitoringom rada institucija, internacionalizacijom problema nastalih usled demokratskog nazadovanja i pojačanim radom sa građanima u lokalnim zajednicama. Među ispitanicima postoji konsenzus da je konstruktivna saradnja sa institucijama na svim nivoima otežana i lišena stvarnog uticaja, a kao posledica demokratskog nazadovanja. Ovakav nepovoljan okvir je stvorio jednu od najvećih dilema među OCD. Deo OCD zastupa nastavak učešća u formalnim institucionalnim procesima uprkos ograničenjima i etičkim izazovima, drugi imaju praksu povlačenja kako bi se očuvao integritet i sprečilo davanje legitimiteta nedemokratskim praksama aktuelnih nosilaca vlasti. Pored razmimoilaženja u pristupu, demokratsko nazadovanje je dovelo i do drugih promena u operativnom radu OCD, usmeravajući njihov fokus ka promeni prioritetnih tema, vanprojektnom radu, kao i razvoju praksi za upravljanje rizicima u komunikaciji i bezbednosti.
- Održivost OCD u aktuelnom kontekstu je fragilna. Diverzifikacija izvora finansiranja, kao pretpostavljena osnova za jačanje otpornosti OCD, neostvariva je u uslovima ograničene dostupnosti i nepovoljne strukture postojećih finansijskih izvora, o čemu među ispitanicima postoji gotovo apsolutna saglasnost. Ovakvom stanju je doprinela

politička nestabilnost na globalnom nivou, ali pre svega u zemlji, usled koje je javno finansiranje stavljeno u funkciju političkog favorizovanja, korporativni sektor postao uzdržan prema OCD, dok je podrška građana iscrpljena siromaštvom i preusmeravanjem ka novim akterima, poput studentskog pokreta. Fondovi razvojnih partnera i donatora su jedina značajnija alternativa u takvim okolnostima, ali i oni sa sobom nose niz strukturalnih izazova, pre svega zbog insistiranja na saradnji sa urušenim institucijama, koje stvara vrednosne dileme za OCD, a s druge strane, malim brojem institucionalnih grantova i dominantnim modelom regrantinga koji pogoduje velikim OCD. Time se OCD iz regionalnih gradskih centara (tzv. *srednje organizacije*) i manje organizacije sistemski dovode u nepovoljan položaj. Obe grupe su u situaciji da gotovo ne mogu samostalno obezbediti značajnija finansijska sredstva neophodna za kontinuirano i delotvorno delovanje u svojim sredinama, dok su istovremeno opterećena složenim administrativnim zahtevima, koja ih odvajaju od ispunjenja misije.

- Studentski pokret i zborovi građana su, kao nosioci novog talasa neformalnog aktivizma, uspeli da izgrade snažan legitimitet u javnosti i da se nametnu kao relevantan politički akter. Njihova pojava je suzila manevarski prostor za ustaljene, često birokratizovane prakse delovanja OCD (već opterećene zatvorenim institucijama i deficitom resursa) i primorala ih na izgradnju sopstvenih pozicija prema novoj grupi aktera u civilnom društvu. Iako većina ispitanika prema studentima i zborovima u načelu ima podržavajući stav (pri čemu su zabeleženi različiti oblici neformalne saradnje u gradskim područjima), ipak postoji heterogenost mišljenja u pogledu moguće saradnje. Skepticizam dela OCD proističe iz sumnje u domete vaninstitucionalnog, horizontalnog i kratkoročnog, performativnog aktivizma, ali i zabrinutosti zbog sve prisutnijih desničarskih i konzervativnih stavova kod novih aktera.

Ovih nekoliko ključnih nalaza ukazuje da su promene u okruženju imale dalekosežne posledice po civilno društvo i da nameću nekoliko pitanja pred aktere u sektoru od čijeg će razrešenja zavisiti sposobnost svake OCD da dugoročno vrši svoje funkcije, kao što su npr. učešće u odlučivanje, korektiva vlasti ili pružalaca usluga građanima.

Prvo pitanje je: kako pristupiti saradnji sa institucijama u aktuelnom političkom trenutku? U demokratskim sistemima dijalog i partnerstvo sa institucijama je očekivano. Osnov je delovanja civilnog društva, jer obezbeđuje kanalisanje zahteva i rešavanje potreba građana van izbornih ciklusa. Postupci aktuelnih nosilaca vlasti prema OCD (zatvaranje institucija, represija i sl.), insistiranje pojedinih razvojnih partnera na saradnji sa institucijama i različite prakse OCD po ovom pitanju, stvaraju ozbiljnu dilemu po integritet i poziciju svake OCD.

Drugo pitanje je kakav model podrške može obezbediti održivost postojećoj strukturi civilnog društva, imajući u vidu sledeće: a) stvoren je veliki broj fragilnih malih i srednjih OCD, čiji su resursi za delovanje ograničeni projektnom logikom prikupljanja sredstava od donatora; b) novi akteri imaju legitimitet autentičnih zastupnika građana i drugačije pristupe (metode) rešavanju nagomilanih društvenih izazova koji odstupaju od birokratizovanih praksi delovanja OCD.

Najzad, kakav odnos prema studentskom pokretu i zborovima treba da zauzmu same OCD, imajući u vidu vrednosne razlike i skepticizam kod dela OCD prema efektima vaninstitucionalnih neformalnih aktivističkih praksi? Ovo pitanje je naročito zanimljivo zato što su pojedini ispitanici takve aktivnosti podržavali lično, u privatnom svojstvu, ali su ostali uzdržani u ime svojih OCD.

Odgovore u ovom trenutku nije moguće ponuditi, zbog čega svako pitanje ostaje predmet dalje diskusije. Konačni ishodi će u velikoj meri zavisiti od dalje dinamike u samom okruženju.

Ovaj materijal nastao je u okviru projekta „EU Resurs centar za civilno društvo u Srbiji”, koji sprovodi Beogradska otvorena škola uz podršku Evropske unije. Za sadržinu analize odgovorna je isključivo Beogradska otvorena škola i ona nužno ne odražava stavove Evropske unije.

euresurscentar.bos.rs